

A SZÖVEG „LUSTASÁGA” (Románia literáré, 1981. 16.)

Legutóbb megjelent könyvében (*Lector in fabula*. Milano, 1979) Umberto Eco, a neves olasz szemiotikus új fényben látatja korábbi elméleti tevékenységét. A *nyitott mű* (*Opera aperta*. Milano, 1962) mai szemmel nézve ösztönösen ráhibázott valamire, amit ma már tudatosan művelek — állapítja meg Eco új könyve előszavában. Marin Mincu interjúja a „nyitás” kérdésének pragmatikai újraértékelésére nyújt alkalmat a szerzőnek. Ez az újraértékelés a „nyitás” lehetőségének szigorúbb elméleti megalapozására törekszik. A „nyitás” lehetőségét viszont csak úgy lehet megalapozni, hangsúlyozza Eco, ha elismerjük, hogy bármely kommunikációs aktus (a mindennapi, banális kommunikációt is beleértve) alapvetően kooperatív jellegű. A befogadó kooperációs készsége teszi „nyitottá” az irodalmi szöveget; ilyen értelemben a „nyitás” elválaszthatatlan bármely kooperatív-értelmező aktustól. A „nyitott mű” végső soron határeset: feladója annyira kétértelműen viselkedik, hogy a címzett akár homlokegyenest ellenkező szövegértelmezéseket is megengedhet magának. De a címzett egy ilyen véghelyzetben sem tulajdoníthat saját kénye-kedve szerinti jelentéseket a műnek. Pollock absztrakt festményeibe sok mindent bele lehet látni, de még csak véletlenül sem fedezhetők fel benne mondjuk a párizsi metró térképének körvonalai. Eco ezért fontosnak tartja megkülönböztetni az *értelmezést* a *használattól*. Egy szöveget sokféleképpen lehet *használni*: felhasználhatom arra, hogy szalámit csomagoljak bele, és felhasználhatom akár pszichedélikus élmények korlátlan forrásaként is. *Értelmezni* viszont bármely szöveget csak az értelmezési szabadság és kooperáció bonyolult dialektikájában lehet: az olvasó csak olyan jelentéseket tulajdoníthat egy szövegnek, amelyek nem mondanak ellent az adott kor kulturális konvencióinak. A szövegromantika ezt a kooperációs játéktérrel méri föl, melyet nem egyedül a szövegjelentés dimenziói határolnak be, hanem az értelmező aktusok lehetséges mozgásirányai is. A lehetséges értelmezések tendenciáira látszólag semmi sem utal a „szöveg-felszínen”, mégis mint egyfajta kooperációs hajlam bele van „programozva” a szövegbe.

„A szöveg egy lusta gép — írja új

könyvében Eco —, mely lustaságát ellenőrizendő az olvasóra hárítja az »üres helyek« kitöltésének feladatát.” A szöveg „lustasága” jókora adag kooperatív erőfeszítést követel az olvasótól. A pragmatika mint a „lustaság tudománya” eddig főleg azt kutatta, hogy a szöveg milyen módon tudja elkődösíteni, elrejtteni önnön kooperációs hajlamát, elfedni, eltüntetni a nyitás lehetséges játéktérét. Ez az álcázás bizonyos szöveg típusok esetében igen sikeresnek mondható. Francis Bacon például filozófiai szövegeiben egy tudományos magatartást képvisel, s mit sem változtatna a szerzőről alkotott képünkön az, ha esetleg kiderülne, hogy Bacon egyike volt kora nem éppen feddhetetlen és nem éppen maku-látlan jellemű udvaroncainak. A szöveg itt az életrajzi személyiség maszkja. Az olvasó azonban nem a szöveget előállító, hanem a szövegből „előállítható” szerzőre figyel. A szemiotikust sem az ún. „életrajzi személyiség” érdekli, hanem az a „szerzőmodell”, akire az egyes szám első személyben elmondott szöveg „én”-je vonatkozik. (Ez nem más, mint a szöveg deixise.) A szöveg stratégiája az előbbiektől értelmében az a kommunikációs-kooperációs felhívás, mely a szerzőről alkotott képünk modellálására tesz javaslatot. Az irodalmi szöveget éppen az különbözteti meg a más típusú szövegektől, hogy „nyílt” kooperációs javaslatot tesz az olvasónak. Az irodalmi szöveg stratégiája, a közölt kommunikációs tartalmaktól függetlenül, már az olvasás első pillanatától kezdve nyilvánvaló. Az irodalmi szöveg tehát nem árul „zsákba-macskskát”, annak mutatja magát, ami: kooperációs mechanizmusnak, amelyről eleve tudni lehet, hogy milyen követelményeket támaszt velünk, olvasókkal szemben, s mekkora kooperációs készséget kíván tőlünk.

Eco nem ért egyet Roland Barthes-tal, aki — szerinte — a megengedhetőnél „szabadosabban” szól, „a szöveg gyönyöréről” (vö. *Le plaisir du text*. Paris, 1973). Félő, figyelmeztet Eco, hogy ha túl szabadon vetitem bele képzeletemet és ösztöneimet egy szövegbe, anélkül hogy a szövegstratégia címzettjének, vagyis a nekem szegzett kooperációs felhívás partnerének tekinteném magam, akkor a helyett, hogy *értelmezném*, legfeljebb csak *használok*, „felhasználom”, mi több, „kihasználom” a szöveget. Ami ugyan nem tiltott dolog, de aligha van valami köze

az irodalomhoz. Az irodalmi szöveget ilyenkor kábítószerként használja az olvasó, érzékenységet, képzeletét, vágyait „doppingolja” vele. Vagy éppen valamiféle tárgyszerre redukálja, mint ahogy a férfi a nőt teszi nemegyszer gyönyörének tárgyává. Ha a férfi egy X-nek nevezett nővel szeretkezik, s közben egy másik, Y-nak nevezett nőre gondol, akkor kétségkívül csak X használatáról beszélhetünk. X-et szeretni, az egészen más dolog. X-et szeretni annyi mint X-et pontosan azért szeretni, ami, anélkül hogy valaha is lemondana az ember arról, hogy egyszer megértse, ki is az az X tulajdonképpen, akit szeret. Valami hasonló történik Eco szerint az irodalmi szövegekkel. A mű olyan mechanizmus, mely nem fölkorbaöcsölni, hanem megfőkezni hivatott az emberi szenvedélyeket. A mű végső soron az értelmező önfegyelmére épít, bár az ösztönök nyaklő nélküli kielégítésére is lehetőséget ad.

A. J.

WERNER HEISENBERG DÖNTÉSE (Encounter, 1980. 12.)

Heisenberg szerepét a hitlerista Németországban sokan kétesnek tartották, ezt a félreértést oszlatja el feleségének, Elisabeth Heisenbergnek az emlékirata.

Heisenberg 1933-ban kapta meg a Nobel-díjat (az 1932-es évre), s mindjárt ezután megkezdődtek ellene a támadások. Ebben a helyzetben világossá vált, hogy nem maradhat az események egyszerű szemlélője, és barátaival (Fritz Hund fizikussal, Bartel Lehdent van der Waerden matematikussal és Carl-Friedrich Bonhoefferrel, a fizikai kémia professzorával) azt fontolgatta, ne mondjanak-e le katedrájukról — ez látványos tiltakozás lett volna. Végül úgy döntöttek, hogy Heisenberg Berlinbe utazik Max Planckhoz, és tőle kér tanácsot. Planck véleménye szerint, ha lemondanak, a sajtó meg a rádió azt közli majd, hogy a négy tudóstól népellenes cselekedeteik miatt kénytelenek voltak megszabadulni. Ezért maradniuk kell, és kitartani, amíg „vége lesz az egésznek”, a „helytállás szigeteivé” (Inseln des Bestandes) kell válniuk, és ezen a módon megmenhetnek néhány értéket a pusztulástól. A tanácsot megfogadták, és ez később nagy szerepet játszott abban a döntésben, hogy nem hagyják el Németországot.

Közben az SS lapjában, a *Das Schwarze Korps*ban hosszú cikk jelent meg Heisenbergéről, *Fehér zsidók a tudósok közt* címmel: „Hogy mennyire biztosnak érzik állásaikat a fehér zsidók, erre példa Werner Heisenberg, a lipcsei egyetem elmé-

letfizika-professzora, akinek 1936-ban sikerült becsempésznie egy hivatalos lapba, hogy Einstein relativitáselmélete nyilvánvaló, és alapja minden további kutatásnak, és a fiatal német fizikusok egyik fő feladatának tartja, hogy Einstein elméletét továbbfejlesszék. [...] 1928-ban az einsteini szellem eme bajnoka, Sommerfeld sztár-tanítványa, Lipcsében lett professzor 26 éves korában, egy olyan életkorban, melyről nehezen hihető el, hogy ezalatt volt ideje komoly kutatásokat végezni.”

1937-ben, egy héttel a cikk megjelenése után, Heisenberg levelet írt Himmlernek, melyben védelmet kér az ilyen támadások ellen. A levelet édesanyja vitte el, aki szülei révén ismerte Himmler édesanyját (mindkettőjük édesapja iskolaigazgató volt, egy társasághoz tartoztak). A Himmler családra Heisenberg özvegye így emlékszik vissza: „A Himmler házaspárnak három fia volt. A legnagyobb okos, jó zenei hallású, rendes foglalkozást választott, ugyanígy a legkisebb is. De a középső fiú igazán rosszszul sikerült gyermek volt. Az iskolát nem tudta befejezni, mert nem tanult, végül szülei baromfifarmot vettek neki, de még az sem ment jól. Ez a középső fiú lett a »Deutsche Reichführer SS«.”

Ebben az időben Heisenberg sok külföldi meghívást kapott, melyek nagy részét nem fogadta el. Kötelességének érezte a „német fizika” elleni harcot, elutazása győzelmét jelentette volna a hamis elméleteknek, veszélyeztetve tanártársainak és diákjainak életét. Egyébként több magas rangú tiszt Németország sorsa iránti aggodalmát ismerve, reménykedett még, hogy egy katonai puccs véget vet a Hitler uralmának. Úgy gondolta, hogy egy európai nép a civilizált világ kellős közepén nem engedhet az erőszaknak, melynek méreteit a teljes információhiány miatt még nem is ismerte.

L. S. J.

MI A KÜLDEMÉNYMŰVÉSZET? (Híd, 1981. 3.)

„A hiedelmekkel ellentétben a küldeményművészet elsősorban szociológiai, s csak másodsorban esztétikai jelenség” — állapítja meg Szombathy Bálint. 1916-ban három dadaista, azok közül a művészek közül, akik a Függetlenek Szalonjára készültek — név szerint Duchamp, Picabia és Man Ray —, Walter C. Arensberg New York-i műgyűjtő vendége volt. Ekkor küldte Duchamp az ugyanabban az épületben lakó Arensbergéknek azt a négy levelezőlapot, amelyeken a következő találkozó dátumán kívül egy jelképes íráselemeket tartalmazó üzenet sze-

repelt. Ebben — a „gesztusművészet” legkorábbi előzményének tekinthető küldeményben — a művészettörténészek felismeri vélik Duchamp 1915—1923 között alkotott *La mariée mise à nu par ses célibataires* című kompozíciójának vázlatrajzait. De ennek az előzménynek is előzménye van: az 1915-ben New Yorkba érkező Duchamp Arensberget és feleségét egy párizsi levegőt tartalmazó palackkal lepte meg; ezt tekintik a *Grand verre* üvegsorozata első darabjának...

Mario de Micheli megemlíti az avantgarde-ról szóló könyvében, hogy a John Heartfield művészenven ismertté vált Helmut Herzfelde az első világháború idején — a cenzúra kijátszása végett — folyóirat- és újságkivágásokból összeállított montázsokat küldött ismerőseinek, barátainak, s rajtuk „az egymásnak ellentmondó képeket polemikusan és demisztifikáló szándékkal párosította”. De Micheli ezektől eredezteti a dadaista politikai fotomontázs kezdetét. Szombathy ezt azzal egészíti ki, hogy ebben a sajátos esetben „maga az esztétikai üzenet és a kommunikáció csak spontán, nem célzatos interakciós viszonyt hozott létre [...] Duchamp esetével ellentétben, aki levelezőlapjainak értelmezési rendszerét tudatosan a hírközlés mikéntjétől tette függővé”.

Az, amit manapság *Mail Art*, *Correspondence Art*, *Postal Art*, *Art in the Mail*, *art postale* néven ismernek, nem más, mint a művészetnek a szalonokat, kiállítási csarnokokat, galériákat — vagyis az intézményességet — megkerülő-kihívó formája. Programmatikus küldeményként kell tekintenünk ebben az értelemben a mozgalom előfutárának és ideológusának, Duchamp-nak a *Boite en valise* címen ismert 1914-es alkotását, azt a zöld akatáskát, amelyben egy doboz található műveinek és írásainak miniatürizált gyűjteményével.

A század második felében a küldeményművészet dadaista hagyományú követőinek három góca alakult ki. Az első a Fluxus, a második a New York Correspondence School, a harmadik pedig a francia újrealizmus. Közös az a törekvésük, hogy alkotáseszmenyünk tengelyébe ne a végterméket, hanem a folyamatot állítsák, tagadva egyidejűleg a nagy mű, az állandó érték érvényességét. Virágkorában, 1959—1963 között a Fluxus igyekezett kiiktatni az alkotói tétben megnyilvánuló tervszerűséget, ebbeli igyekezetében némi rokonságot mutatva a szürrealisták gyakorolta automatikus írással. Egyébként ez a mozgalom, csoportosulás a totális művészet, valamiféle szintézis igényével lépett fel, a zene, a színház és a vizuális művészetek fúzióján át a dadaizmus nyílt felújítását szor-

galmazta, újszerű esztétikai nézetei közül pedig nem egy hatással volt a küldeményművészet elméletének és gyakorlatának kidolgozására. A Fluxus „földalatti” folyóiratként indult. A munkatársak sokszorosított alkotásokkal működtek közre minden szám összeállításában, amelyből aztán postán kaptak kézbe egy-egy teljes példányt. Emellett állandó és személyes postai kapcsolatot tartottak fenn egymással, s ennek a kommunikációs jellegnek tulajdonítható a mozgalom nemzetközi felfutása. Szombathy megemlíti, hogy 1966-ban Koppenhágában, Nizzában, Prágában és San Diegóban is alakultak Fluxus-központok. Az ide tartozó művészek közül Ken Friedman cipő-, festettség-, papírkötég-küldeményekkel, Ben Vautier, valamint a bélyeg- és a plakátművészet két úttörője, Bob Watt és Daniel Spoerri játszottak jelentős szerepet a Mail Art terjesztésében. A tanulmányíró abban látja a Fluxus kétségtelen érdemét a küldeményművészet fellendítésében, hogy a tagjai által gyakorolt eljárások döntőnek bizonyultak az asszociációs folyamatok felszabadításában, érvényt szereztek a kísérletezés létjogosultságának, az esztétikai üzenetbe bevitték a személyesség intimitását, kitégítettek az önkifejezés lehetőségeit, utat törtek a banális, a mindennapi jelentésségének az elfogadása számára, a Postal Art nélkülözhetetlen tartozékává tették a gumipecsét, a szerzői postabélyeg és a levelezőlap használatát.

A New York Correspondence Schoolt 1962-ben hívta életre az a Ray Johnson, aki mindmáig a levelezőművészet atyjának számít Észak-Amerikában. A Johnson kezdeményezte mozgalom iskola volt a javából, mintegy kétszáz távhallgatóval és a szövegnek mint az üzenet, a „küldemény” alapvető megnyilatkozásának tulajdonított programmal. Az iskola tanári kara azonos volt hallgatóságával — tudjuk meg Thomas Albright interjújából.

A Nouveau Réalisme Franciaországban kibontakozott mozgalom; hatása a képzőművészetre közvettebb a másik kettőnél. Két kezdeményezéssel hozott újat: az egyik a postai művészet Junk Art („hulladékművészet”) néven ismert elágazása, a legközönségesebb tárgyak, kacatok mint a korra jellemző üzenet és eszköz kolportálása, a másik: a pecsétnyomatok elhelyezése festői „elit” látványközegben.

Számos művész más irányzatok, művészeti rendszerek (a pop art, a konceptuális, a minimális, a strukturális művészet, a performance, a konkrét vizuális költészet) gyakorlójaként hasznosítja a küldeményművészet bizonyos lehetőségeit. Szombathy Bálint abban látja a kül-

deményművészet jelentőségét, hogy mint postai hírcsere égtájakat, világrészeket, országhatárokat, nyelvi-nemzeti korlátokat hidal át, „szorosan kapcsolódik a mindennapok egzisztenciális és ideológiai harcához, az alkotók létgyakorlati formájához“. Találón állapítja meg a küldeményművészekről, hogy „nem a jövőnek, az örökkévalóságnak dolgoznak, alkotásaik, ötleteik mulandók [...], lelki kapcsolatokat keresnek; megismerésre vágyanak, hogy ők is kitarulkozhassanak mások előtt. Talán ők McLuhan globális falujának első igazi állampolgárai.“ Sz. J.

COMENCINI ÉS A FŐLÖSLEGES GYERMEK

(Express, 1981. 1546.)

Eugenio szülei „ideológiai kényszeréből“ született 1968-ban. Tízéves, amikor apja úgy dönt, hogy Angliába küldi: ezért el kell hagynia vidéki nagyszüleit, akiknek már amúgyis elégük volt belőle... Ő maradna. Lázadását helyzete ellen kísérőjével, Baffóval, egy élcslap szerkesztőjével szemben gyakorolja. A gyermek kihívásaitól felingerelve, Baffo könnyen megtalálja a védekezés módját: „Ha folytatod, az úton hagylak.“ És valóban ott hagyja, lelkiismeretfurdalás nélkül tér vissza ügyei intézéséhez.

E nagyon szép metaforikus nyitány után Comencini filmje egyszerre szórakoztató és kíméletlen, a robbanásig feszített, de teljes mértékben uralt sodrású történettel folytatódik, amelyben az aggodás a jelenért (hol van Eugenio? hogyan található meg? mi érhetne?) még egyszer visszatéríti a szereplőket a múlt valóságához (szerettük-e eléggé Eugeniót? mivé tettük? mit okoztunk neki?).

A dossziélapok egy per pillanatképei. Eugenio mogorván, a felnőttek nevetséges nyugtalankodásának inkább passzív tanújaként, kézről kézre vándorolva, továbbadva jut előbb elbűvölő és puhány apjához, előkelő, akaratos anyjához, majd a másik nagymamához. Polgárok között vagyunk; mindegy, hogy közép- vagy nagypolgárság-e, s Eugenio nem a szűkséget, hanem a lényegest nélkülözi. Mindenhol fölösleges, és ő tudja ezt. Boldogtalan? Semmivel sem boldogtalanabb pajtásánál, a „proli“ Guerrinónál, akit apja kizsákmányol, és megveri, ha nem vissz haza elég pénzt.

Ez az *Eugenio* első számú üzenete. Ha Comencini szerint „a gyermek csak afféle állatka, akit szórakozásképpen gyártanak, önmegnyugtatóul, s úgy simogatnak, mint egy kutyát“, az ő életerejé, létfenntartási ösztöne olyan erős, hogy „ki tudja vágni magát“, hogy kicsikarja az élettől a maga „boldogságdarabkáját“

nem hosszabb távra, hanem csak éppen arra a pillanatra.

Az *Eugenio* Luigi Comencini tizedik bemelegedése a gyermekek világába. Egy olyan világba, mely kísérti, gyötéri, melyet 35 éve kutat: a *Gyermekek a városban* (1946) riportjától az *A meg nem értettig* (1966), az első nápolyi „sciucsiá“-ról szóló hosszú filmjétől a *Pinocchioig* (1971), a nagy visszhangú *Mi és a gyermekek* tévésorozattól (1970).

Érdekfeszítő, izgalmas alászállni ebbe az értékekben gazdag és sok vonatkozásában ismeretlen mű gyökeréig. Comencini, akit ugyan tévesen vádoltak azazal, hogy a neorealizmus sírásója (a *Kenyer, szerelem és ... fantázia* óta), fenntartja magának egy másik „gyilkossági kísérlet“-hez való jogát, a *commedia italiana* ellenit, kijelölve és megjelölve útját felejthetetlen Hüvelyk Matyikkal. Milánói utcagyerekek romok között, megnyomorított velencei angyalka, gépcsonkolt jobb hüvelykujj...

És végül Luca, aki minta gyanánt szolgál az *Eugenio* számára; az ő tízéves korában írott versét a rendező Eugenio tollára adja: „Ma már többet nem játszom, / elért egy rettentő erény, / az öregség.“

Ezek a vizsgálódások alkotják tehát Comencini játékfilmjeinek élő anyagát, lényegét. Látjuk interjút készíteni, amint komoran, néha rámenősen, egyenlő félként beszélget a gyermekekkel. Szerényen, fölény és túlzó szánakozás nélkül, de égő kíváncsisággal és tisztelettel. Így tárul fel Comencini és a gyermekek hihetetlen „cinkosságának“ egyik titka: bármilyen is legyen a választott történet formája, mindig a könyörtelen valóságban gyökerezik. *Eugenio*jának természetesen hasznára válik e követelmény, amely letisztultta teszi mind a szereplők játékát, mind a kamera mozgását. Semmi felesleges esztétizmus, semmi lírai adalék. Mégis, a film mindvégig izgalmas. Végül (a történet végén) egy farmon találják meg Eugeniót. Újszülött borjút gondoz egy istálló szalmáján. Szemléli a rendkívüli, egyetlen alkalomra összegyűlt családját. Baffo is ott van, szarkasztikus deus ex machinaként, s int neki, hogy tűnjön el, szökjön meg. Csoportba verődve szülők, nagyszülők a távozó gyermek után kiáltanak: „Gyere vissza Eugenio!“ (a film címe olaszul). De a magányos, szinte szimbolikusan elvont kis alak nem fordul vissza. Az elhagyott elhagyja a felnőtteket, mivel megérti, hogy csak az ő távolléte kapcsolja össze őket, csak az ő nemléte bünteti. Íme, mit mond Comencini, a józan mesélő: nem érdemeljük meg a gyermekeket, akiket a világra hozunk — foglalja össze Danièle Heymann egy jelentékeny alkotó sokatmondó filmjének üzenetét. B. F.

SZÁMÍTÓGÉPES JOGI INFORMÁCIÓRENDSZER

(Információ Elektronika, 1981. 2.)

Az adatfeldolgozásnak a hatvanas évek végére kibontakozó válságát — amelyet az iparilag fejlett országok körülményeihez igazodó, bonyolult szervezési kérdésekkel kapcsolatos illuzórikus elvárások váltottak ki — elkötelezett bizakodók a számítástechnika „gyermekbetegségéeként” tartják számon. A válság konkrétumai a társadalomszervezést szolgáló felhasználói elvárások és a számítástechnika jelenlegi lehetőségei közötti összemérhetetlenségre vonatkoznak: az egyre nagyobb teljesítményű és egyre olcsóbb számítógépek alkalmazására egyre több területen nő a kielégíthetetlen igény. A társadalomszervezés vezető köreiben egyre több türelmetlen nyilatkozat hangzik el; mind többen vélekednek szkeptikusan a számítógép hőskori ígéreteinek bevalthatóságáról.

A hitelvesztés körvonalazódó körülményei között különös jelentőségűek azok az eredmények, sikeres próbálkozások, amelyek valamely konkrét feladat vonatkozásában a társadalomszervezés és a számítástechnika termékeny egymásra-találásáról adnak számot. Ilyen összefüggésben számitanok örvendetes újdonságnak azok az eredmények, amelyekről Bacsó Jenő, Csáki Béla és Harza Lajos tudósít. Beszámolójukban a már üzemszerűen működő számítógépes jogi információrendszer megépítéséről adnak hírt, a megépítés elvi kitétjeinek, a működés jellemzőinek részletezése mellett. Az elképzelés nemzetközi előzményei a hasonló indítékú egyesült államokbeli, angol és francia próbálkozások; ezek egyikéről sem tudjuk azonban, hogy 1980 nyaráig az államapparátus tevékeny részévé tett információrendszer megépítésének eredményével jártak volna.

A magyarországi vállalkozás az állampolgárok, társadalmi szervezetek, intézmények jogszabályokban való eligazodásának a megkönnyítését célzó kísérletek sorozatába illeszkedik, a jogalkalmazás, a döntéshozatal eseményeit lassító áttekinthetetlen jogszabálytömeg könnyebb kezelhetőségét hivatott elősegíteni. A korábbi, hasonló célzatú próbálkozások szinte kizárólagosan a kézi nyilvántartás módszereivel élték, különböző jogterületek szerint orientált, részletes tárgy- és számmutatóval ellátott kiadványokban foglalták össze a törvényeket és rendeleteket. Létezett ezenkívül egy, az egész magyar joganyagot felölelő, kézi (kartotékos) módszer szerint szerkesztett jogszabálynyilvántartás, amely azonban egyre kevésbé volt alkalmas kielégíteni a

jogi tájékoztatással, jogalkotással, jogalkalmazással kapcsolatos igényeket.

Ilyen előzmények után a szakminisztérium szerződést kötött a SZÁMKI számítástechnikai szakembergárdájával egy általános jogi adatbank létrehozására. A szerződés eredményeként olyan jogszabálynyilvántartó rendszert fejlesztettek ki (a családjogi jogszabályok bevonásával), amelyre már az országos rendszer is felépíthető. A rendszer 1980-ban kísérleti jelleggel működött az adott jogterületen, 1981-től a HIR (Hierarchical Information Retrieval) rendszeren alapulva üzemszerűen működik.

A számítógépes jogi információrendszer megépítésében szükséges mozzanat volt az a szemléleti átértékelődés, amely a felhasználói igényeket a gépi lehetőségekhez igazította. Ennek eredményeként olyan új, általánosabb szempontok érvényesültek a rendszertervezésben, amelyek elkerülhetővé tették azt, hogy a hagyományos, kartotékos rendszer meghatározó jegyeit kelljen a gépi reprezentációra ráerőltetni. A rendszernek a következő főbb felhasználói igényeket kellett kielégítenie:

— általánosság: a teljes joganyagot magában kell foglalnia;

— egységesség: a teljes joganyagból egységesen azokat az adatokat kell tartalmaznia, amelyek a jogi egységeknek végrehajtásukhoz, hatályosságuknak megállapításához, korrelatív viszonymeghatározásaihoz elégségesek;

— hozzáférhetőség: az adatoknak — a megengedhető közhasznúság kritériumai mellett — mindenki (jogászok és állampolgárok) számára hozzáférhetőnek kell lenniük.

Az általánosság elvéhez igazodva a jogszabálynyilvántartás a következő három információtípusra van tekintettel: a jogszabály fogalmának előzetes tisztázását (kibővítését) követően felöleli az összes, e kategóriába sorolt rendelkezést, a jogszabály alkalmazásához, értelmezéséhez szükséges jogi útmutatásokat, valamint a jogirodalom elvi jelentőségű megállapításait.

Az egységesség kritériumának megfelelően az adatbank egy-egy jogszabályról az alábbi adatokat tartalmazza:

— azonosító adatok: a jogszabály (útmutatás) számjele — jogirodalmi mű esetén a szerző neve —, a kibocsátó szerv megnevezése, a kibocsátás ideje stb.;

— a joganyag alkalmazásához szükséges adatok: hatályba lépés, hatálytalánítás, forráshely stb.;

— a joganyag tartalmára vonatkozó tárgyszavak (deskriptorok);

— egyéb adatok: eljáró, egyetértő szervek, jogterület.

Az adatbank tehát, szerkezetéből adó-

dóan, nemcsak a jogszabályokról, hanem az azok alkalmazásával kapcsolatos felgyülemlett tapasztalatokról, a kapcsolódó tudományos munkák és szakkikkek megállapításairól is tájékoztat. Az útbaigazítás módját tekintve az információrendszer a rendszeresen megjelenő, a jogszabályok hatályos szövegeit tartalmazó kiadványokra alapozi. Ennek megfelelően az adatbank nem tárol szöveget (a joganyag rövid távon is igen változó-kony), hanem olyan tárgyszórendszert, amelynek segítségével visszakereshető a megfelelő jogszabály. A jogi útbaigazítások, jogirodalmi elvek vonatkozásában — ezek viszonylagos stabilitásából adódóan — a szöveg elvi magját indokoltan tárolják. Ennek a megoldásnak, amely megkerüli a szöveg szemantikai analízisen alapuló lebontását, nincs különösebb ismeretelméleti jelentősége, de fontos gyakorlati lépés abba az irányba, hogy a számítástechnika meg-, illetve visszanyerje a társadalomszervezésben dolgozók bizalmát.

A jogi információrendszer gépi megvalósításának fő szempontja tehát a hatékony információ-visszakeresés volt. Ennek egy tökéletesített változata lehetővé teszi, hogy az információt kereső személy a kapott eredmény függvényében újrafogalmazhassa kérdését mindaddig, amíg kielégítő választ kap. Lényeges szempont a továbbiakban — a megvalósítás érvényre juttatásának érdekében — egy távadatátviteli hálózat kifejlesztése, amely a virtuális felhasználó számára elérhetővé teszi az adatbank értesüléseit. Ennek megépítése azonban már nem a számítástechnikai szakemberek feladata.

A továbblépés távlati céljai, az üzemszerűen futó rendszer új igényekhez való folyamatos hozzáigazításán túl, a teljes szövegtárolásra, az ezen alapuló szövegelemzésre és a jogszabályok közötti kapcsolatrendszer automatikus kezelésére vonatkoznak.

S. L.

AMERIKA ELLENSÉGE?

(The Science, 1980. 9.)

„Bár a jövő generációk talán másként ítélik meg Robert Oppenheimer szerepét a történelemben, a maga idején ennek az embernek a neve a huszadik század közepének egyik legfontosabb eseményét, a maghasadás romboló fegyverre alakítását és az ebből származó problémákat jelentette. Ő irányította a Manhattan-terv Los Alamos-i kutatólaboratóriumát, ahol megszerkesztették a világ első atombombáját; Hirosima és Nagaszaki után ő próbálta meggyőzni az USA kormányt a nemzetközi nukleáris ellenőrzés szükségességéről; a McCarthy-éra idején az

Atomenergiaügyi Bizottságban betöltött hivatalából mint megbízhatatlant felmentették. A közvélemény szemében 1945 után ő testesítette meg a tudomány és a nemzeti politika között kialakult új típusú, drámai kapcsolatot, [...] a kegyvesztett hős példája lett.“

A fenti sorok abból az alkalomból olvashatók, hogy a lap ismerteti az Alice Kimball Smith és Charles Weiner gondozásában 1980-ban megjelent könyvet (Robert Oppenheimer: *Letters and recollections*. Harvard University Press). Ami a szakmai és a tudománytörténeti vonatkozásokon túl is említésre méltóvá teszi e munkát, az elsősorban Oppenheimer alakja, hihetetlenül széles körű műveltsége: „rátermett nyelvész, járatos az irodalomban, gazdag történelmi és filozófiai ismeretekkel rendelkezik, tehetséges költő és elbeszélő“, és mindez szerénységgel társult; ez adta személyi varázsát. De nemcsak ez. A levelekből ugyanis egy alapos, lelkiismeretes, az állam és a hivatalos tudományos gépezet iránt nagyfokú bizalmat, szinte fanatikus elkötelezettséget tanúsító ember portréja rajzolódik ki. Ezért is tűnik Oppie (barátai így becézték) sorai nyomán abszurdumnak, boszorkányégető kornak a McCarthy-éra Amerikája.

Egyetemistaként még meglehetősen szabados felfogásban értelmezi a fejelet. „Szerencsém volt — írja —, hogy amikor megérkeztem a Harvardra, szabadon járhattam be a könyvtárba. [...] Nem hiszem ugyanis, hogy egyetlen előadást meghallgattam volna.“ De már ekkor olyan könyveket olvas, amelyek tanárai közül is csak a kivételesekhez jutnak el, s amikor egyik vizsgája előtt benyújtja a tanulmányozott munkák jegyzékét, professzora meglepetésében így szól: „Ha azt állítja, hogy mind olvasta ezeket a könyveket, akkor alighanem hazudik, de a diplomáját már csak azért is megérdemli, mert egyáltalán ismeri e könyvek címét.“

A Harvard Egyetemről az angliai Cambridge-be kerül. A kísérleti fizikai laboratóriumban végzett gyakorlati azonban nem elégítik ki, s egy év után, 1926-ban Göttingenbe megy. Ez az időszak számára — saját szavai szerint — „a szorgalmas levelezés, előadások, viták és a briliáns matematikai improvizációk kora“ lesz. Göttingen ekkor a fizika fellegvára, s aligha csodálható, hogy Oppie így ir barátjának, Francis Fergusonnak New Yorkba: „Úgy hiszem, nekem is tetszene Göttingen. Hiszen, akár csak Cambridge, majdnem teljesen tudományos [...], s a tudomány itt sokkal jobb, mint Cambridge-ben, és egészében véve a világon talán itt a legjobb. Nagyon keményen dolgozunk itt. [...] Úgy

tűnik, mindenki azon fáradozik, hogy Németországot sikeres és egészséges országgá alakítsa. [...] Óriási tisztelet él az itteniekben Amerika iránt, Ford és Compton iránt, Sinclair Lewis realizmusa iránt. [...] Mintegy húsz amerikai fizikus és más efféle van itt. Mindnyájan túl a harmincon, többnyire professzorok Princetonból vagy Kaliforniából és ilyesfajta helyekről. Csodálatos, tiszteletreméltó emberek. Többnyire nagyon jó fizikusok, de teljesen modortalanok és neveletlenek. Irigylük a németeket intellektuális ügyességükért, szervezőképességükért, s azt akarják, hogy a fizika átvándoroljon Amerikába. [...] Istennek hála, munkámat komolyan találom, s majdnem szórakoztatónak. [...] Olvastad Claudeltől a *Jeune Fille Violaine*-t? [...] Stefan Zweig *Untergang eines Herzen*jét? [...] Mi a véleményed Hopkinsról?"

Meglehetősen furcsa könyvészeti utalások ezek egy atomfizikus részéről — mondhatnánk. Pedig az, hogy Oppie ekkor már rég elkötelezte magát a fizika mellett, kitűnik öccsének írt leveléből is: „Biztosan és nagyon jól tudom, hogy a fizika sebb, mint bármelyik más tudomány [...], pontos, szigorú és mélyértelmű. [...] Mindenképpen, tiszta szíveimből mondom, tanul fizikát, és tanítsd [...], de még ne foglalkozz csupán vele [...], ne fogadd el a fizikai kutatást mint élethivatást! Ehhez az elhátározáshoz jóval többet kellene tudnod más tudományokból, s még több fizikát.”

1938-ban Otto Hahn és Fritz Strassmann bebizonyítja, hogy az uránium-atommag bontható. Amikor a hír Berkeley-be jut (Oppie ekkor itt dolgozik), a fizikusok lelkesedése leírhatatlan. Íme, elméletükből valóság lett! „Addig még sohasem láttam Oppie-t ennyire felajzottnak, és ötletgazdagnak” — emlékezett vissza az atomkutatás másik nagy öregje, Glenn T. Seaborg.

A fizikusok lelkesedése nyomán szármakat kap az amerikai atomkutatás, és amikor a fasizmus fenyegető réme írásba foglaltatja a tudósokkal az atombomba szükségességét, a katonák is szabad kezet kapnak. Megszületik a Manhattan-terv, amelynek egyik fő irányítója (a civilek közül) Robert Oppenheimer lesz, annak ellenére, hogy „a pályázók között Nobel-díjasok és sokévi tudományosvezetői tapasztalattal rendelkezők is voltak”. És hogy Los Alamos igazgatója mennyire komolyan veszi az új munkakörrel együtt járó titoktartást, az ellenség félrevezetését, azt különös módon példázzák az alábbi levél sorai:

„Wolfgang Paulinak, 1943. május 20., Los Alamos.

Alighanem Ön az egyetlen fizikus az országban, aki segíthet abban, hogy

fennmaradjanak azok a tudományos elvek, amelyek nem kötődnek közvetlenül a háborúhoz [...], s vannak még néhányan, akik jogi okok miatt nem dolgozhatnak katonai problémákon [...], szerencsére, mivel így talán remélhetjük, hogy mire a háború véget ér, talán marad valaki ebben az országban, aki tudni fogja, mi a neutron [...], s aki nemcsak ahhoz ért majd, ami nyomban felhasználható. [...]

Lehet, hogy most nevetni fog. De a bennünket aggasztó problémák egyike éppen az, hogy a *Physical Review*-ban újabbban senki sem közöl szakterületünkről semmit, a miatt a nyomós ok miatt, hogy semmi olyasmivel nem foglalkozunk, ami közölhető lenne. Az ellenség így bizonyosan felfigyel majd arra, hogy fizikusaink számára valami jó kutatási téma akadt, s úgy vélem, bizonyos esetekben már ez az észrevétel is információként szolgálhat azoknak a kutatásoknak a természetéről, amelyekkel foglalkozunk. Ezért arra gondoltam, nem használhatnánk-e megfelelően az ön nagy fizikai és irodalmi tehetségét úgy, hogy dolgozatokat közölne néhányunk nevében. [...] Gondolja meg, nagyszerű alkalma lenne önmagával vitatkozni a szakirodalomban, méghozzá tényleges interferencia nélkül. [...] Természetesen, véleményem szerint, mindez nem lehetséges áldozatainak jóváhagyása nélkül, de úgy tudom, hogy Bethe, Teller, Serber és jó néhányan mindenképpen benne lennének a játékban.”

Oppenheimer ötlete meglehetősen furcsa. Alighanem egyedülálló a reáltudományok történetében. Inkább vigjátékba, mint atomkutató intézetbe illik: nem egyéb, mint afféle tudományos *Így irtok ti*. Érthető tehát, hogy még a nagy mókamester Pauli sem lelkesedik érte.

„Kedves Oppenheimer — írja. — [...] Örülnék, ha az említett módon segíthetnék. Sajnos, attól tartok, hogy azt a kevés eredményt, amit elértem, a nevem alatt kell közölnöm, már csak azért is, hogy említett pénzforrásaimnak (Rockefeller, Ford) bebizonyítsam, mégiscsak csináltam valamit a pénzükért; félek ugyanis, hogy a bulreszk iránti érzékük túlságosan fejletlen.”

Oppie nem csügged. 1943-ban pl. így ír Leslie R. Groves tábornoknak: „Néhány ötletem támadt a Los Alamos-tervvel kapcsolatban arra vonatkozóan, hogyan csökkentésük a helyi lakosság érdeklődését, vagy legalábbis késleltetésük az igazság kiszivárgását. [...] Arra gondoltam, terjesszük el azt, hogy a Los Alamos-terv keretében egy új típusú rakétán dolgozunk, amely elektromos meghajtású. Úgy vélem, ez a mese némileg hihető lenne, mivel a berendezéseink

okozta zaj így talán megmagyarázható.“
1943 júliusában Roosevelt elnököt is biztosítja a tudósok lelkesedéséről: „[...] csoportonként és úgy is mint egyének, amerikaiak, mélyesen büszkék vagyunk a terveink gyors és hatékony befejezésében ránk haruló felelősségre.“

1945 nyarán kiderült, hogy az Amerika iránti felelősség összeütközésbe kerülhet az emberiség iránt érzett felelősséggel. A békés atomból pusztító szörnyeteg lett. Augusztus 26-án Oppie már így ír öreg középiskolai tanárának, aki vel mindvégig levelezett: „Súlyos problémák szakadtak vállunkra, hiszen a jövő, amely annyi ígéretet hordoz, sajnos, csak egyetlen lépésnyire van a reménytelenségtől.“ Sz. B. I.

FELNÖTTOKTATÁS — HELYZETTUDAT, PÓTCSELEKVÉS (Fáklya, 1981. 127.)

A Nagyvárad irodalmi Kerekasztal (amely igényes műsoraival egyre többet hallat magáról) a *Művelődés* szerkesztőségével együtt kilenc megye meghívottainak részvételével a felnőttoktatásról szervezett tanácskozást. Gáll Ernő és Toró Tibor előadásának másnapján a szabadegyetemi fórumok gyakorlatát, a felnőttoktatás távlatait vitatták meg széles körben: újságírók, tudományos kutatók, orvosok, mérnökök, tanárok, diákok, pszichológusok, háziasszonyok. (Az egyik nagyvárad irodalmi hozzászóló mondotta: „A Pedagógiai Líceum diákjaival jöttem erre a tanácskozásra. Lássák, nem akármilyen feladatra vállalkoztak, mikor ezt a pályát választották.“) A vélemények természetesen megoszlottak. Elhangzott olyan kritikai megjegyzés is, hogy „túlságosan felnőttes a gyermekoktatás. Lehet, hogy a felnőttoktatás meggyerekes? [...] olykor az az érzésem, szembekötősdit játszunk. Ha tágabb összefüggésben vizsgálunk azt a folyamatot, ahogy a tudat kialakul, s hogy milyen tudat alakulhat ki ott, ahol még a pótcselekvés igénye sincs meg...“ Más azt tette szóvá, hogy „közreműködő is, közönség is akad, de nagyon kevesen vállalják a szervezés, a lebonyolítás veszélyeit“. Nagyváradon mégis jók a tapasztalatok: igaz, csak negyvenötön iratkoztak be az Irodalmi Kerekasztal szabadegyetemi sorozatára, de néha háromszázan is jönnek az előadásokra. (Ezen nem is csodálkozunk, ha elolvassuk például 1980/81-es évadjuk előadóinak listáját s az előadások címét; csupán néhány név, jelzésül: Gy. Szabó Béla, Bustya Endre, Imreh István, Banner Zoltán, Sütő András, Kányádi Sándor, Marin Sorecsu, Fodor Sándor, Jagamas János, Benkő Samu.)

Bölni Sándor, az Irodalmi Kerekasztal vezetője alapvető kérdésekre hívta fel a figyelmet: „Fontos, hogy szóljunk az ifjúsághoz. Az ifjúság a jövő, a nemzetiség jövője is. Lényegesnek tartom a különböző művelődési intézmények, körök, klubok együttműködését. Erkölcsei erőt is jelent az együttműködés. El kellene gondolkodnunk azon, milyen hatékonysággal tölti be funkcióját az anyanyelvi kultúra szervezésében, a felnőttnevelésben — bizonyára nemcsak nálunk, de más megyékben is — a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsa. Meggyőződésem, hogy a felnőttoktatásban nem feladat-végrehajtókra, hanem küldetés-tudatú emberekre van szükség.“ Erről a küldetésudatról tesz tanúságot Varga Gábor is, a váradi Ady Endre Irodalmi Kör egyik vezetője (civilben mérnök): „A felnőttoktatásról medítálva olykor megkérdezem: nem pótcselekvés-e az, hogy egy csoport nagykorú, sőt idős korú embert igyekszik tanítani? Nem az iskolában kellene inkább? Az iskolában megtanítani önismeretre, kifejleszteni helyzetudatát? Számoljunk le az illúziókkal, a felnőttoktatás nem helyettesítheti az iskolákban elmulasztottakat. Legfeljebb valamelyest pótolja. Mint szervezési módszert csak az embertől emberig menőt ismerem. Nagyon fárasztó. Mindenkit személyesen meghívni, minden alkalommal, mert másképp elfelejti, másként nem ösztönzi az a kis személyes hiúsága. Jó lenne frott fórum.“

Egyed Ákos a történelmi ismeretek népszerűsítését elemezte, s ezt tette Kovács Géza is. Az utóbbi az „enciklopédikus jellegű oktatás“ buktatóit érzékeltette. Egyes Ákos a tennivalókra koncentrált: „A magyar nyelvű szabadegyetemek sajátos kérdése a történelem népszerűsítése. A fiatalabb (és nem csak a fiatalabb) nemzedék képzésében hiányok vannak, ezek miatt zavarok keletkezhetnek a tudatban. Intézményesített formában kellene pótolni ezt a hiányt. A történelemoktatás módszereit tekintve: a romániai magyarság településeiből kell kiindulni. A helytörténetnek rendkívül fontos szerepe van az önmegismerésben. Az illető közösség, amelyik a helységet alakította, formálta, ismerje meg történelmét. Nagy vonzereje van annak, ha a különböző tájakhoz, helységekhez kötődő vezéregyéniségeket bemutatjuk az előadásban. A helytörténetet azonban nem lehet elszigetelni, illeszkedjen be a nagy összefüggésbe: a nemzetiség történetébe, a hazatörténetbe, a világtörténetbe.“ A nemzetiségi tudatalakítást igényelte Tóth Károly tanár. Ujj János aradi újságíró pedig jogaink ismeretét hangsúlyozta. K. L.